

PETR DANĚK

EXISTUJE POLITICKÁ KULTURA ČESKÉHO POHRANIČÍ?

P. Daněk: *Does exist a political culture of the Czech borderland?* – Geografie – Sborník ČGS, 104, 3, pp. 50 – 62 (1999). – The article analyses the differences in voting behaviour of the population in borderland and „inland“ of the Czech Republic as spatial units sharply differing in their migration history in the 1940's: the borderland being a target region of a large-scale resettlement following the expulsion of Germans in 1945-46, while the inland was source region of the migrations. The results of the 1992, 1996 and 1998 parliamentary elections were analysed on two hierarchical levels by ANOVA models to test the hypothesis that the borderland and the inland are significantly different from the point of view of voting behaviour of the population. Four out of eight variables describing voting behaviour have distinct values for the borderland and the inland, even after setting apart the impact of differences in the population structure by incorporation of covariates into the model. It suggests that the pre-war ethnic boundary within the Czech Lands is a significant contextual factor standing behind the variability of electoral results still in the 1990's.

KEY WORDS: voting behaviour – analysis of variance – migration history – social structure – borderland – Czech Lands.

Článek byl zpracován díky podpoře grantu GA ČR č. 205/99/1142.

1. Úvod

Pohraničí je nejčastěji chápáno v úzce geografickém smyslu slova jako pruh území podél (státní) hranice, resp. několik zón lemujících hranici, v nichž je diferencovaně pociťován (negativní) efekt její přítomnosti. V češtině má však slovo pohraničí ještě jiný, často používaný význam. Označuje část území České republiky, lišící se od zbývajících částí – „vnitrozemí“ – specifickým historickým vývojem, zejména specifickou „migrační historií“ ve 20. století.

Článek se zabývá otázkou existence rozdílů ve volebním chování obyvatel vnitrozemí a pohraničí. Po přiblížení kontextu vzniku českého pohraničí jako území se specifickou kulturní historií (kapitola 2) bude pozornost zaměřena na posouzení důsledků masových migrací v minulosti na současné formování názorů, postojů a hodnot obyvatelstva, tak jak jsou vyjádřeny ve volbách. Základní otázkou je, zda v pohraničí, jehož sociální struktura, vazba obyvatel k místu a místní tradice se začaly ve velké většině případů vyvíjet znovu teprve ve druhé polovině 40. let, existuje specifická politická kultura, identifikovatelná odlišným volebním chováním ve srovnání s populací vnitrozemí.

Pro zodpovězení této otázky budou analyzovány výsledky voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v 90. letech na dvou řádovostních úrovních: okresy (kapitola 3) a města (kapitola 4).

2. Pohraničí jako sociokulturní region

Předpoklady vzniku českého pohraničí byly vytvořeny již ve vrcholném středověku odlišnou sídelní historií „staré sídelní oblasti“ a zbývajících, zpravidla výše položených území, systematicky osídlených teprve kolonizací ve 13. století nebo později. Fialová a kol. (1996) citlivě popisuje změny v průběhu etnické hranice uvnitř českých zemí, vyvolané klíčovými historickými událostmi jako byla válečná tažení, epidemie, rozvoj těžby nerostů, protoindustrializace a pozdější rozvoj průmyslu. K formování pohraničí jako území odděleného od vnitrozemí (stále intenzivněji vnímanou hranicí však dochází až v průběhu 19. a první poloviny 20. století. Zejména během necelých 100 let následujících po roce 1848 dochází v českých zemích k rozšíření kolektivní identifikace, v níž postupně převládla identifikace na základě jazyka a sílených představ nad identifikací územní (nacionalismus, „národní obrození“). Součástí této kolektivní identifikace bylo definování prvků vlastní národní identity (mýtů národa) jako kontrastních (opozičních) vůči stereotypizovaným rysům „té druhé“ skupiny (Smith 1991, Eriksen 1993 aj.). I zde je možné hledat příčiny tragického vyhocení vztahů obou národních společenství ve 30. a 40. letech 20. století, aniž by však bylo možné opomenout geopolitické souvislosti. Nucené migrace, které byly s implicitním přijetím principu kolektivní viny prosazeny jako „konečné“ řešení „konfliktního společenství“ dvou skupin, žijících po obou stranách jazykové hranice uvnitř českých zemí, patřily k největším ve světové historii.

Vyhnání/odsun bezmála tří miliónů obyvatel pohraničí vyvolalo potřebu znovuosídlení postižených míst. To se stalo úkolem „všeho československého lidu“: jen v průběhu prvních vln dosídlování se do pohraničí přestěhovalo nejméně 1,3 miliónu obyvatel českých zemí (Häufler a kol. 1960). Tito lidé pocházeli z různých sociálních i geografických prostředí. Většina byla z míst nepřilíh vzdálených jejich novému bydlišti v pohraničí, přesto šlo téměř vždy o krok do neznáma (zvláště tam, kde byly kontakty mezi vnitrozemím a pohraničím v letech 1938 – 1945 oslabeny v důsledku povýšení jazykové hranice na hranici politickou).

Lidé, kteří se rozhodli přímo se zúčastnit dosídlovacího projektu, nepředstavovali sociologicky a demograficky zcela reprezentativní vzorek obyvatel českých zemí. Byl mezi nimi vysoký podíl mladých lidí, kteří jsou zpravidla mobilnější v geografickém i sociologickém smyslu. Často to byli lidé se slabší vazbou k místu svého dosavadního bydliště, ať už z důvodů více emocionálních/psychologických (převaha touhy „využít šanci“, „zkusit štěstí“ nad pozitivní vazbou k místu, ochota experimentovat silnější než strach z nejistoty v „neznámu“), sociálních (snaha vymanit se ze sevření vazeb uvnitř širší rodiny nebo lokálního společenství) či materiálních: nabídka nemovitostí, půdy a pracovních příležitostí v pohraničí byla jistě atraktivnější pro dělníky a bezzemky než pro statkáře a majitele zavedených živností.

Nepřehlédnutelnou složkou struktury obyvatelstva v pohraničí – výraznou zvláště v místech vzdálených od bývalé jazykové hranice jako např. ve výběžcích státního území – se stali lidé, kteří přišli z míst mimo hranice českých zemí: ze Slovenska, Volyně, Banátu, balkánských a dalších evropských zemí i Ameriky. Početná byla např. migrace Romů ze Slovenska. Mezi nimi zůstali trpěni Němci – odborníci, jejichž přítomnost byla považována za nutnou pro provoz dolů či průmyslových závodů, antifašisté a jejich rodinní příslušníci.

Dosídlování nebylo pochopitelně jen spontánním procesem, ale s výjimkou „zlatokopecké“ vlny bylo od počátku organizováno (osídlovací úřady) a pozdě-

ji podporováno náborovými akcemi. Organizace dosídlování dala vzniknout významným migračním vztahům mezi zdrojovými místy ve vnitrozemí a cílovými v pohraničí, které byly v mnoha případech reprodukovány v pozdějších generacích (Kühnl, Pavlík 1981, Sikorová 1999).

Výsledkem migrací do pohraničí byl vznik pestré struktury obyvatelstva – sociální, etnické, kulturní aj. Větší variabilita struktury obyvatelstva je jedním ze znaků odlišujících i dnes pohraničí od vnitrozemí. Jiným společným rysem pohraničí je absence starší tradice. Tradice – jsou-li jejími nositeli lidé a jejich sociální vztahy – zde byla s výměnou obyvatel téměř či zcela přerušena. Historie mnoha míst se začala psát znovu od příchodu nových obyvatel (teprve v 90. letech měli obyvatelé některých míst možnost dočíst se podrobnosti o předválečné historii jejich obce z německy psané kroniky, jinde k tomu nedojde už možná nikdy). Lidé, kteří přicházeli dosídlvat pohraničí, s sebou přinášeli vzorce chování a hodnotový systém ze svých předchozích bydlišť a začali vstupovat do nových sociálních vztahů se sousedy pocházejícími často z odlišných geografických kontextů. Tak se začala vytvářet nová tradice místa. Tam, kde došlo k výměně obyvatelstva, zůstala potenciálním nositelem staré tradice jen krajina (venkovská i městská) a její ikonografie, avšak v prostředí etnického antagonismu, přetrvávajícího v poválečném období, byla její symbolika – pokud nebyla národnostně neutrální – interpretována negativně a dochované symboly byly nahrazovány novými, popřípadě jim byly dávány nové významy, které se staly aktivní součástí vytváření tradice nové.

Formování nových sociálních vztahů, resp. nové tradice míst v pohraničí, probíhalo v kontextu konkrétních společenských, politických a ekonomických procesů druhé poloviny 40. let a následujících desetiletí. Zejména nástup totalitního režimu v roce 1948 a jeho kolektivistické experimenty výrazně ovlivnily širší společenské prostředí, v němž se formovaly „lokální kontexty“ míst v pohraničí. Vznik pohraničí jako specifické sociokulturní oblasti však současně ovlivnil tyto širší (celostátní) procesy: příkladem může být expanze volební podpory Komunistické strany Československa (KSČ) do pohraničí, která klíčovým způsobem přispěla k jejímu vítězství ve volbách v roce 1946. Zatímco v době první československé republiky se KSČ opírala o podporu v několika poměrně úzce vymezených „baštách“, vesměs mimo pohraničí (Jehlička, Sýkora 1991), v roce 1946 se její novou baštou stává právě pohraničí: podíl hlasů, odevzdaných KSČ v roce 1946, je proměnnou výrazně diferencující dosídlované pohraničí a kontinuálně osídlené vnitrozemí (Daněk 1994). Vysvětlení je možné hledat ve specifické sociální struktuře nových obyvatel pohraničí, jejich větší otevřenosti vůči změnám i ochotě experimentovat (vyjádřené i jejich ochotou odstěhovat se do nových míst), snad i v jejich silnější podpoře kolektivistických projektů, mezi něž je možné počítat i samotné dosídlování, ale také v aktivní roli, kterou hrála KSČ při organizaci dosídlování a v neposlední řadě v obavě z návratu původních obyvatel, proti němuž poskytovala vláda právě této strany nejzřetelnější obranu.

Nivelizační politika komunistické vlády v následujících desetiletích i periodicky se opakující programy na podporu dosídlení a hospodářského rozvoje pohraničí (viz Kára 1993) výrazně přispěly k integraci pohraničí a vnitrozemí České republiky a k erozi této vnitřní hranice. Přesto hranice mezi kontinuálně osídlenými místy a místy, v nichž došlo k překotné výměně jejich obyvatelstva, nebyla smazána ani během půl století rychlého socioekonomického vývoje. Tvrdými statistickými daty je ovšem jen obtížně identifikovatelná (v makroměřítku ji nepřímě vymezují např. některé údaje o náboženské a národnostní struktuře obyvatelstva). Lze ji nalézt v rozdílné intenzitě vazeb li-

dí k místům, v jejich hodnotách a postojích. V jazyce lidí po obou stranách této vnitřní hranice se i dnes setkáme s výrazy o „vykořeněnosti“ (některých) obyvatel pohraničí a jejich slabší vazbě k místu. Jinou oblastí, v níž je možné existenci částečně odlišných názorů a postojů k určitým otázkám prokázat, je volební chování.

3. Analýza výsledků voleb jako metoda identifikace prvků politické kultury pohraničí

Geografie výsledků hlasování při volbách je ovlivněna mnoha faktory, jak strukturálními (struktura voličů), tak kontextuálními (poloha, geografické vlivy) – Taylor, Johnston 1979, Taylor 1993, Kostelecký 1993. Rozdílné volební chování lidí v pohraničí a vnitrozemí může být projevem jak kontextuálních faktorů, tak rozdílů ve struktuře obyvatelstva. Před nastíněním možného efektu těchto dvou skupin faktorů, stojících v pozadí variability volebních výsledků, je však nutné věnovat pozornost elementárnímu zmapování potenciálních rozdílů ve volebním chování obyvatel pohraničí a vnitrozemí České republiky. Cílem sledování zůstává otázka, zda zásadní rozdíly v „migrační historii“ míst (vnitrozemí jako převážně zdrojová oblast, pohraničí jako dominantně cílová oblast) zůstávají i v dlouhodobé perspektivě zachovány v hodnotách a postojích obyvatel, vyjádřených ve volebním chování.

Zjištění potenciálních rozdílů ve volebním chování území s odlišnou migrační historií ve 40. letech bude provedeno na základě analýzy výsledků parlamentních voleb v letech 1992, 1996 a 1998. Časová řada, byť krátká, umožní odlišit relativně stabilní rysy územní diferenciací volebního chování od prvků specifických pro jednotlivé volby. Za proměnné, charakterizující volební chování, byla zvolena účast ve volbách a podíl hlasů odevzdaných nejvýznamnějším politickým stranám. Byly zahrnuty vždy ty politické subjekty, které dosáhly celostátně nejméně 3 % odevzdaných platných hlasů (11 subjektů v roce 1992, 7 subjektů v letech 1996 a 1998 – viz tab. 2 – 4).

Podstatnou metodickou otázkou je vymezení pohraničí. Chápeme-li pohraničí a vnitrozemí jako místa definovaná odlišnou migrační historií, resp. jako zdrojová a cílová místa masových poválečných migrací, je zřejmé, že zde neexistuje dichotomie dvou typů území, ale škála obsahující také přechodné typy. Nejednoznačnost vymezení pohraničí jako sociokulturního regionu se zvyrazní, jestliže za územní jednotky zvolíme okresy, tak jak je tomu v první části následujícího empirického hodnocení. Proto byly okresy rozděleny do několika skupin z hlediska stupně výměny jejich obyvatelstva ve 40. letech. Kritériem pro zařazení okresu do skupiny – vzhledem k neexistenci údajů o migracích a národnostní struktuře ve 40. letech – byl podíl obyvatel německé národnosti v roce 1930, neboť je oprávněné předpokládat, že naprostá většina těchto lidí na konci 40. let již v českých zemích nežila a byla „nahrazena“ lidmi z vnitrozemí českých zemí a ze zahraničí.

Bylo vymezeno celkem 7 skupin okresů: tři s dominancí nebo převahou obyvatel československé národnosti v roce 1930 („vnitrozemí“, 49 okresů), tři s dominancí či převahou obyvatel německé národnosti („pohraničí“, 20 okresů) a skupina tří okresů obtížně zařaditelná do jedné z těchto kategorií (viz tab. 1). Mimo těchto 7 skupin však bylo ponecháno 5 okresů ostravské aglomerace, které prošly specifickým historickým i socioekonomickým vývojem (Těšínsko, Slezsko) a jsou charakteristické např. i pestřejší národnostní strukturou obyvatel.

Tab. 1 – Skupiny okresů podle národnostní struktury v roce 1930 (N = počet okresů)

Skupina	N	Podíl obyvatel čsl. národnosti (1930)	Seznam okresů
V „vnitrozemí“	33	více než 90 %	33 okresů
VS	8	80 – 90 %	České Budějovice, Plzeň-jih, Rakovník, Semily, Rychnov n. K., Brno-město, Brno-venkov, Přerov
SV	8	60 – 79 %	Jindřichův Hradec, Klatovy, Plzeň-sever, Náchod, Ústí n. O., Jihlava, Olomouc, Břeclav
S „smíšené“	3	40 – 59 %	Prachatice, Domažlice, Litoměřice
SP	6	20 – 39 %	Most, Louny, Jablonec n. N., Trutnov, Svitavy, Znojmo
PS	4	10 – 19 %	Český Krumlov, Teplice, Liberec, Šumperk
P „pohraničí“	10	méně než 10 %	Tachov, Cheb, Sokolov, Karlovy Vary, Chomutov, Ústí n. L., Děčín, Česká Lípa, Bruntál, Jeseník
Ostravsko	5	–	Ostrava, Karviná, Frýdek-Místek, Nový Jičín, Opava

Tab. 2 – Výsledky parlamentních voleb 1992 podle skupin okresů (vymezení skupin viz tab. 1)

Skupina	Účast (%)	Podíl hlasů pro politickou stranu na celkovém počtu odevzdaných platných hlasů (%)										
		ODS	Levý blok	ČSSD	LSU	KDU-ČSL	SPR-RSČ	ODA	HSDMS	OH	HDZJ	ŠČPŽR
V „vnitrozemí“	<u>85.18</u>	30,58	13,64	<u>6.07</u>	6,63	<u>6.67</u>	<u>5.00</u>	7,64	4,59	5,09	<u>3.52</u>	3,13
VS	<u>84.00</u>	29,13	13,0	15,76	6,59	7,28	6,87	4,46	10,32	4,14	<u>2.9</u>	2,87
SV	<u>86.87</u>	28,33	13,1	16,38	8,36	8,23	5,68	4,41	5,98	4,44	<u>3.56</u>	3,52
S „smíšené“	<u>84.73</u>	28,75	17,05	7,60	10,83	4,66	6,07	3,65	0,31	4,72	4,19	4,25
SP	<u>83.39</u>	27,83	15,45	7,16	7,8	15,24	7,49	4,13	4,75	3,72	4,63	3,54
PS	82,03	29,79	13,73	7,48	5,70	4,22	8,05	4,94	5,31	4,26	4,53	3,18
P „pohraničí“	<u>76.82</u>	28,69	15,60	<u>8.47</u>	6,46	<u>2.30</u>	<u>9.39</u>	5,09	1,74	4,50	<u>5.51</u>	3,67
Ostravsko	80,34	29,91	15,35	7,02	3,13	6,63	5,22	3,85	11,91	3,74	3,71	2,33
Var. koeficient	5,2	16,7	18,3	23,4	40,0	63,6	38,6	59,9	141,1	29,4	23,9	23,0

Vhodnou technikou, umožňující odpovědět na otázku o existenci rozdílů ve volebním chování, je jednoduchá analýza rozptylu. Rozložením celkového rozptylu na variabilitu uvnitř vymezených skupin okresů a meziskupinovou variabilitu umožňuje tato metoda testovat významnost rozdílů ve volebním chování mezi skupinami okresů. Významnost rozdílů mezi skupinovými průměry dané proměnné (účast, podíl hlasů pro politickou stranu) byla testována t-testem Bonferroniho metodou. Rozdíly mezi dvojicemi skupin okresů byly považovány za statisticky významné, pokud bylo možné zamítnout nulovou

Tab. 3 – Výsledky parlamentních voleb 1996 podle skupin okresů (vymezení skupin viz tab. 1)

Skupina	N	Účast (%)	Podíl hlasů pro politickou stranu na celkovém počtu odevzdaných platných hlasů (%)						
			ODS	ČSSD	KSČM	KDU-ČSL	ODA	SPR-RSČ	DŽJ
V „vnitrozemí“	33	<u>76,26</u>	31,96	<u>23,88</u>	10,00	<u>8,65</u>	7,19	<u>6,70</u>	2,98
VS	8	<u>77,32</u>	28,89	<u>24,90</u>	9,92	<u>9,65</u>	7,28	<u>8,25</u>	2,86
SV	8	<u>78,31</u>	28,11	<u>26,02</u>	10,29	<u>10,45</u>	6,25	<u>7,5</u>	3,23
S „smíšené“	3	75,74	27,57	25,05	13,93	6,23	5,15	9,51	4,19
SP	6	75,26	26,15	26,83	12,2	27,24	5,8	9,63	4,02
PS	4	74,43	27,41	28,99	10,14	5,37	5,88	10,31	3,78
P „pohraničí“	10	<u>70,89</u>	25,74	<u>30,78</u>	11,55	<u>3,63</u>	4,97	<u>12,02</u>	3,77
Ostravsko	5	75,50	27,94	34,90	9,61	7,39	3,80	8,47	2,17
Var. koeficient	–	5,1	17,4	15,5	20,0	49,8	25,9	27,3	24,8

Tab. 4 – Výsledky parlamentních voleb 1998 podle skupin okresů (vymezení skupin viz tab. 1)

Skupina	N	Účast (%)	Podíl hlasů pro politickou stranu na celkovém počtu odevzdaných platných hlasů (%)						
			ČSSD	ODS	KSČM	KDU-ČSL	US	SPR-RSČ	DŽJ
V „vnitrozemí“	33	<u>74,78</u>	<u>29,85</u>	30,62	10,38	<u>9,50</u>	9,52	<u>3,25</u>	<u>2,73</u>
VS	8	<u>75,26</u>	<u>30,82</u>	27,78	10,45	<u>10,32</u>	9,27	<u>3,91</u>	2,93
SV	8	<u>75,02</u>	<u>31,66</u>	25,40	11,07	<u>11,54</u>	8,70	<u>3,60</u>	3,04
S „smíšené“	3	<u>73,46</u>	31,72	26,35	14,26	7,25	7,44	4,48	3,88
SP	6	<u>72,57</u>	32,97	24,79	13,27	7,96	7,83	4,68	<u>3,93</u>
PS	4	71,50	34,36	26,02	11,19	6,36	8,65	4,88	3,84
P „pohraničí“	10	<u>67,99</u>	<u>36,68</u>	24,61	12,84	<u>4,60</u>	6,94	<u>5,68</u>	<u>3,96</u>
Ostravsko	5	71,50	40,58	22,28	11,04	8,69	5,77	4,67	3,02
Var. koeficient	–	4,7	11,9	19,4	20,9	43,1	20,0	26,6	19,2

hypotézu (o neexistenci rozdílů) na 95% hladině spolehlivosti. Skupinový průměr dané proměnné, který je statisticky významně odlišný od průměru jiné skupiny, je v tab. 2 – 4 zvýrazněn kurzívou. (Neplatí však, že všechny průměry uvedené kurzívou jsou navzájem významně odlišné, ale že průměry v horní „vnitrozemské“ části sloupce se v označených případech statisticky významně liší od hodnot za „pohraniční“ skupiny.)

Účast ve volbách je proměnnou, která jednoznačně odlišuje volební chování obyvatel dosídlovaného pohraničí a kontinuálně osídleného vnitrozemí. Ve skupině deseti pohraničních okresů (P) byla účast při všech sledovaných hlasováních vždy statisticky významně nižší ve srovnání s kterou-

koliv ze tří „vnitrozemských“ skupin. Neplatí to však o okresech ve skupinách PS a SP: i zde byla volební participace v průměru nižší než ve vnitrozemí, avšak tento rozdíl byl pod prahem statistické významnosti. Naopak ve volbách 1992 a 1998 byla dokonce i v „přechodných“ skupinách okresů (S, SP) významně vyšší účast než v pohraničí (P). V krátkém šestiletém období není možné pozorovat tendenci ke sbližování či vzdalování volebního chování v pohraničí a vnitrozemí: průměrná účast ve skupině P byla při volbách 1992 o 9,8 % nižší než ve skupině V, v roce 1996 o 7,0 % nižší a ve volbách 1998 o 9,1 %.

Občanská demokratická strana (ODS) našla ve třech sledovaných volbách vždy více stoupenců ve vnitrozemí, avšak rozdíl mezi skupinami nebyl v žádném roce statisticky významný (vzhledem k vysoké variabilitě uvnitř jednotlivých skupin, podmíněné jinými faktory než „migrační historie“ ve 40. letech).

Česká strana sociálně-demokratická (ČSSD) získávala v 90. letech vyšší podporu vždy v pohraničních okresech a tento rozdíl zůstal zachován i v průběhu významného celostátního nárůstu její volební podpory. Podíl hlasů pro ČSSD ve skupině P byl vždy významně vyšší než ve skupině V, při volbách 1996 a 1998 také vzhledem ke skupinám VS a SV.

Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM), resp. Levý blok, je nástupkyní strany, která ve 40. letech právě díky své aktivní roli při organizaci odsunu a dosídlování získala masovou podporu v pohraničí. Pohraničí (spolu s tradičními baštami) zůstalo místem nadprůměrné volební podpory této strany i v 90. letech. Rozdíly mezi skupinami však nejsou statisticky významné, neboť tato strana si v průběhu desetiletí své vedoucí úlohy vytvořila struktury ve všech vrstvách společnosti i regionech (zvláště na úrovni okresů).

Politika Křesťanské a demokratické unie – Československé strany lidové (KDU – ČSL) našla ve všech sledovaných volbách významně vyšší podporu v kontinuálně osídleném, více tradičním a poněkud více religiózním vnitrozemí než v pohraničí.

Občanská demokratická unie (ODA) v letech 1992 a 1996, podobně jako *Unie svobody* (US) v roce 1998, získávala poněkud více hlasů v okresech vnitrozemí, rozdíly mezi skupinami však leží pod prahem statistické významnosti a pro jejich vysvětlení by bylo nutné použít jiné klasifikační faktory.

Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa (SPR – RSC) dosahovala ve všech sledovaných volbách výrazně vyššího úspěchu v okresech dosídlovaného pohraničí. Její podpora v okresech skupiny P byla vždy statisticky významně vyšší než ve skupině V, v letech 1992 a 1998 i vzhledem ke skupinám VS a SV.

Strana Důchodci za životní jistoty (DŽJ), resp. HDŽJ v roce 1992, dosahovala pravidelně lepších výsledků v pohraničních okresech. Ve skupině P její podpora v roce 1992 dokonce překročila hranici potřebnou pro vstup do parlamentu, zatímco ve vnitrozemí byla její podpora o třetinu nižší i přesto, že podíl poproduktivního obyvatelstva je v pohraničí podprůměrný. Významnost rozdílů mezi skupinovými průměry byla statisticky prokázána jen v letech 1992 a 1998.

Politické subjekty LSU, OH, HSDMS a SČPŽR dosáhly významného úspěchu pouze ve volbách v roce 1992. Volební podpora žádného z těchto subjektů nebyla diferencována stupněm poválečné výměny obyvatelstva.

4. Lokální úroveň: volební chování obyvatel středně velkých měst

Analýza rozptylu prokázala existenci nezanedbatelných rozdílů ve volebním chování na úrovni okresů. Chápeme-li volby jako vyjádření názorů na stávající politickou situaci a představ o budoucím vývoji, potom názory a představy voličů v pohraničí se v uvedených případech odlišují od názorů a představ voličů ve vnitrozemí.

Je možné namítnout, že výsledky hodnocení mohly být ovlivněny příliš hrubým vymezením pohraničí, vysokou vnitřní heterogenitou okresů z hlediska jejich historického vývoje a že provedená klasifikace okresů může „náhodně“ vyjadřovat působení některého jiného faktoru než je prostorová stabilita obyvatelstva (např. velký počet podkrušnohorských okresů ve skupině P). Pro ověření platnosti uvedených zjištění byla analýza opakována na nižší rádrovostní úrovni – na souboru středně velkých měst ČR. Nejmenší a největší města byla vyloučena proto, aby byl zeslaben vliv vertikální polohy (polohy v sídelní hierarchii) a tak zvýšena citlivost na potenciální vliv horizontální polohy. Výsledný soubor tvoří 114 měst, z nichž populačně nejmenší jsou Lovosice a největší Karlovy Vary¹. Tento soubor bylo možné jednoduše klasifikovat z hlediska stupně poválečné výměny obyvatelstva do tří skupin:

P – města, v nichž v roce 1930 žilo 75 % a více obyvatel německé národnosti (30 měst)

S – města s podílem 25 – 74 % obyvatel německé národnosti v roce 1930 (12 měst)

V – města, v nichž podíl obyvatel německé národnosti v roce 1930 nedosáhl 25 % (72 měst)².

Vzhledem k výše potvrzené stabilitě územní diferenciaci volebních výsledků v 90. letech bylo možné hodnocení omezit na výsledky parlamentních voleb z června 1998 (tab. 5).

Rozdíly ve volebním chování obyvatel měst, klasifikovaných do skupin na základě předválečné národnostní struktury, jsou v podstatě stejné jako na

Tab. 5 – Výsledky parlamentních voleb 1998 ve skupinách měst (vymezení skupin viz text)

Poloha města	N	Účast (%)	Podíl hlasů pro politickou stranu na celkovém počtu odevzdaných platných hlasů (%)						
			ČSSD	ODS	KSČM	KDU-ČSL	US	SPR-RSČ	DŽJ
V „vnitrozemí“	72	<u>74,26</u>	<u>32,33</u>	28,88	10,75	<u>8,57</u>	<u>9,12</u>	<u>3,38</u>	<u>2,72</u>
S	12	<u>70,98</u>	33,76	27,31	12,16	6,84	8,18	<u>4,29</u>	3,01
P „pohraničí“	30	<u>68,17</u>	<u>36,17</u>	26,69	11,32	<u>4,94</u>	<u>7,61</u>	<u>5,16</u>	<u>3,45</u>
Celkem	114	72,31	33,49	28,14	11,05	7,43	8,62	3,95	2,94
Var. koeficient	–	5,7	12,7	17,4	24,2	41,3	20,4	33,4	24,2

¹ Byla vybrána všechna města se 7 500 až 50 000 voliči v červnu 1998, mimo města ostravské aglomerace (Bohumín, Český Těšín, Hlučín, Orlová, Studénka a Třinec).

² Data o národnostní struktuře měst byla převzata z Lexikonu obcí 1930. Změny v územním vymezení měst byly zohledněny jen v případech blížících se mezním hodnotám.

úrovni okresů. Také ve městech „pohraničí“ se k volbám dostavilo méně voličů než ve městech „vnitrozemí“ a dali více hlasů stranám ČSSD, SPR – RSC a DŽJ a méně KDU – ČSL a US, zatímco rozdíl mezi skupinami ve volební podpoře ODS a KSČM nejsou významné. Podobně jako na úrovni okresů by v hypotetickém parlamentu, vzešlém z voleb ve městech pohraničí, chyběli zástupci KDU – ČSL a jejich místa by zaujala SPR – RSC. Jediným rozdílem je potvrzení statistické významnosti existence nižší podpory US v pohraničí na tomto výběrovém vzorku.

Geografickou polohu – jako potenciální zdroj územní variability volebního chování – je možné klasifikovat mnoha faktory. Při pohledu na mapu volebních výsledků ČR se jako potenciálně významné faktory – vedle diskutované polohy vzhledem k předválečné etnické hranici (faktor „pohraničí“) – jeví poloha vzhledem k zemské hranici (faktor „Morava“) a stupeň exponovanosti území (poloha vzhledem k hlavním koncentracím osídlení a dopravním tahům³ – faktor „exponovanost“). Posouzení potenciálního vlivu těchto faktorů na sledované proměnné volebního chování bylo provedeno na souboru 114 měst opět jednoduchou analýzou rozptylu, která umožnila seřadit faktory podle podílu jimi „vysvětlené“ meziskupinové variability (tedy variability vysvětlené klasifikací měst do skupin podle daného faktoru).

Účast ve volbách, volební podpora US a DŽJ jsou proměnné, jejichž variabilitu významně vystihuje právě faktor pohraničí. Podíl hlasů pro ČSSD, KDU – ČSL a SPR – RSC je významně podmíněn jak faktorem „pohraničí“, tak „Morava“ (vše na 99% hladině spolehlivosti), podporu ODS nejvíce vystihuje faktor „Morava“ a v případě KSČM žádný faktor nepřekročil hranici statistické významnosti. Faktor „exponovanost“ překročil 99% hladinu významnosti pouze u podílu hlasů pro KDU – ČSL (tato strana nachází větší podporu ve městech v méně exponované poloze). Z faktorů klasifikujících polohu města tak právě „pohraničí“ vysvětluje významný díl variability největšího počtu proměnných (6 proměnných z osmi!), faktor „Morava“ 4 proměnných a „exponovanost“ jediné.

V průběhu dosídlování se v pohraničí vytvořila specifická struktura obyvatelstva, jejíž některé rysy zůstaly zachovány i v průběhu desetiletí následujícího „nivelizačního“ vývoje. Hodnotíme-li pohraničí jako celek, potom jeho populační struktura je ve srovnání s vnitrozemím mladší, má nižší stupeň formální vzdělanosti, je národnostně pestřejší, méně religiozní, s nižším podílem rodáků i mezi mladšími obyvateli, je zde vyšší podíl neúplných domácností se závislými dětmi a nižší podíl obyvatel bydlí v rodinných domech (Daněk 1995). Je možné rozdílné volební chování obyvatel pohraničí vysvětlit odlišnou strukturou obyvatelstva? Pro zodpovězení této otázky na souboru 114 měst byly vybrány tři proměnné, reprezentující klíčové znaky sociální, socioekonomické a sociokulturní struktury obyvatelstva: podíl vysokoškoláků („VŠ“), podíl ekonomicky aktivních zaměstnaných v terciérním sektoru („služby“) a podíl obyvatel hlásících se k některému vyznání („religiozita“). Po rozdělení měst vždy do tří skupin podle hodnot těchto proměnných prokázala analýza rozptylu existenci významných rozdílů mezi skupinovými průměry:

V případě faktoru „služby“ pouze u dvou „volebních“ proměnných: ODS získává vyšší podporu ve městech s vyšším podílem terciéru, u ČSSD je tomu naopak.

³ Stupeň exponovanosti byl stanoven na základě dvou pramenů: a) Hampl, Gardavský, Kühnl (1987), b) pokrytí území ČR signálem pro mobilní telefony k 31. 12. 1993. Průměrná hodnota exponovanosti pro jednotlivá města byla redukována do třístupňové škály.

Tab. 6 – Výsledky parlamentních voleb 1998 ve skupinách měst, vymezených podle stupně religiozity

Poloha města	N	Účast (%)	Podíl hlasů pro politickou stranu na celkovém počtu odevzdaných platných hlasů (%)						
			ČSSD	ODS	KSČM	KDU-ČSL	US	SPR-RSČ	DŽJ
nejvíce religiózní	28	<u>75,03</u>	33,42	<u>25,90</u>	10,70	<u>11,08</u>	8,86	<u>3,07</u>	<u>2,58</u>
S5	3	<u>73,22</u>	32,91	<u>29,19</u>	10,77	<u>7,37</u>	<u>8,92</u>	<u>3,55</u>	<u>2,88</u>
nejvíce sekulární	33	<u>68,56</u>	34,47	28,35	11,80	<u>4,43</u>	<u>7,95</u>	<u>5,32</u>	<u>3,35</u>
Var. koeficient	–	5,7	12,7	17,4	24,2	41,3	20,4	33,4	24,2

V případě faktoru „VŠ“ je statisticky významný podíl meziskupinové variability u pěti proměnných: účast a volební podpora US je vyšší ve městech s vyšším stupněm vzdělanosti, naopak ČSSD, SPR – RSČ a DŽJ nachází více stoupenců v méně „vzdělaných“ městech.

Faktor religiozita vysvětluje statisticky významnou část variability šesti závisle proměnných (viz tab. 6): ve městech s vyšším podílem věřících je vyšší volební účast, vyšší podpora KDU – ČSL a částečně též US a nižší podpora stran SPR – RSČ, DŽJ a částečně i ODS.

Tyto výsledky jsou očekávané: (úspěšná) snaha vysvětlit regionální rozdíly ve volebních výsledcích rozdílnou strukturou obyvatelstva je nepřetržitou tradicí geografie voleb. Je tedy specifické volební chování obyvatel pohraničí „pouze“ výsledkem jejich specifické sociální struktury? Důsledně odpovědět na tuto otázku zřejmě není možné, neboť nikdy si nemůžeme být jisti, že jsme zahrnuli všechny podstatné aspekty sociální struktury. Dílčím způsobem je však možné odpovědět opět pomocí analýzy rozptylu, která zařazením kovariát umožní odečíst vliv proměnných charakterizujících sociální strukturu (podíl vysokoškoláků, ekonomicky aktivních zaměstnaných v terciéru a obyvatel hlásících se k některému vyznání) a tak posoudit, zda rozdíly ve volebním chování obyvatel pohraničí a vnitrozemí zůstávají významné i po odečtení vlivu rozdílů ve struktuře obyvatelstva. Výsledky je možné shrnout následovně:

Účast ve volbách je podmíněna vzdělaností a stupněm religiozity, ale i po očištění vlivu těchto proměnných zůstává rozdíl mezi nízkou participací ve městech pohraničí a vyšší ve vnitrozemí statisticky významný i na nejprísnejší hladině spolehlivosti.

Podíl hlasů pro *KDU-ČSL* souvisí pozitivně se stupněm religiozity, ale i po odečtení vlivu rozdílného podílu věřících zůstávají rozdíly mezi městy v pohraničí a vnitrozemí statisticky významné.

SPR-RSČ získává více hlasů ve městech s nižším stupněm religiozity a nižší vzdělaností, ale i po odečtení vlivu strukturálních proměnných zůstává vyšší podpora této strany v pohraničí statisticky významná.

ČSSD dosáhla větší podpory ve městech s nižším podílem vysokoškoláků, ale i po odečtení vlivu této kovariáty je vyšší volební podpora ČSSD ve městech pohraničí statisticky potvrzena.

Naproti tomu po odečtení vlivu variability vzdělanosti (*US*), resp. vzdělanosti a religiozity (*DŽJ*), klesnou rozdíly mezi pohraničím a vnitrozemím ve volební podpoře těchto stran pod hranici významnosti.

Variabilita volební podpory *ODS* je pouze částečně vysvětlitelná strukturálními faktory (služby, religiozita), ale ne polohou vůči bývalé etnické hranici, zatímco variabilitu podpory *KSČM* se nepodařilo vysvětlit ani strukturálními, ani kontextuálními faktory.

U čtyř z osmi sledovaných proměnných zůstává poloha vzhledem k předválečné etnické hranici, resp. rozdílná „migrační historie“ měst, významným zdrojem variability volebního chování i po vyloučení vlivu variability sociální struktury obyvatelstva (která je navíc do značné míry také důsledkem specifické migrační historie).

5. Závěr

Mezi faktory, které stojí v pozadí geografie volebního chování obyvatel ČR, se i v 90. letech objevují důsledky masových migrací z a do pohraničí po skončení druhé světové války. Jednoduchá analýza rozptylu na úrovni okresů prokázala, že ze sedmi politických stran, které v letech 1992 – 1998 stabilně nacházely mezi voliči značnou podporu, byly v případě čtyř stran zjištěny statisticky významné rozdíly ve stupni jejich volební podpory v závislosti na poloze vzhledem k bývalé etnické hranici: ČSSD, SPR – RSC a DŽJ (HDŽJ) získaly vždy (DŽJ jen 1992 a 1998) významně vyšší podporu v prostředí pohraničí, zatímco KDU – ČSL ve vnitrozemí. Také u dalších stran existují stabilní rozdíly v jejich oblíbenosti v pohraničí a vnitrozemí („občanské“ strany ODS a ODA, resp. US, mají poněkud více stoupenců ve vnitrozemí, KSČM, resp. Levý blok v pohraničí), jejich významnost však zůstává pod prahem statistické spolehlivosti a je nutné je přičíst jiným faktorům. Naproti tomu participace ve volbách jako indikátor zájmu o politické dění i souhlasu se základními principy politického systému spolehlivě diferencuje vnitrozemí a pohraničí.

Obdobná analýza na souboru středně velkých měst potvrdila platnost těchto závěrů na nižší řádovostní úrovni. Navíc poukázala na skutečnost, že mezi faktory hodnotícími polohu byla pro vysvětlení variability volebního chování v 90. letech právě poloha vzhledem k bývalé etnické hranici faktorem nejvýznamnějším. U čtyř z osmi proměnných (účast ve volbách, volební podpora KDU – ČSL, SPR – RSC a ČSSD) vysvětluje tento kontextuální faktor statisticky významný díl jejich variability i po odečtení vlivu hlavních strukturálních faktorů.

V ČR neexistují dvě (či více) ostře ohraničené politické kultury jako např. v Itálii (Agnew 1992). Po ústupu volební podpory moravských regionálních stran docházelo v 90. letech k pomalé nivelizaci územních rozdílů ve volebním chování. Jejím výrazem je i převládající tendence ke snižování celkové územní variability volebních výsledků (viz tab. 2 až 4). Předchozí analýza však prokázala, že i v tomto kontextu zůstávají rozdíly mezi kontinuálně osídlenými a dosídlovanými místy významné. V tomto smyslu je možné mluvit o politické kultuře českého pohraničí.

Literatura:

- AGNEW, J. (1992): Place and politics in post-war Italy: Cultural geography of local identity in the provinces of Lucca and Pistoia. In: Anderson, K., Gale, F. (eds.) *Inventing places: studies in cultural geography*. Longman Cheshire, Melbourne, s. 52-71.
- DANĚK, P. (1994): Communist landscapes of Moravia and Silesia (1925 – 1992). *Scripta Fac. Sci. Nat. Masaryk. Brun.*, 23, s. 9-24.

- DANĚK, P. (1995): Towards cultural regionalization of the Czech Lands: Sudeten half a century after the transfer. *Scripta Fac. Sci. Nat. Masaryk. Brun.*, 25, s. 41-60.
- ERIKSEN, T. H. (1993): Ethnicity and nationalism: Anthropological perspectives. Pluto Press, London, 179 s.
- FIALOVÁ, L., HORSKÁ, P., KUČERA, M., MAUR, E., MUSIL, J., STLOUKAL, M. (1996): Dějiny obyvatelstva českých zemí. Mladá fronta, Praha, 400 s.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHN, K. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. Univerzita Karlova, Praha, 256 s.
- HÄUFLER, V. (1973): The ethnographic map of the Czech Lands 1880 – 1970. Academia, Praha, 101 s.
- HÄUFLER, V., KORČÁK, J., KRÁL, V. (1960): Zeměpis Československa. ČSAV, Praha, 668 s.
- JEHLIČKA, P., SÝKORA, L. (1991): Stabilita regionální podpory tradičních politických stran v českých zemích (1920 – 1990). *Sborník ČGS*, 96, č. 2, s. 81-95.
- KÁRA, J. (1993): Regionální rozvoj a regionální politika České republiky v evropském kontextu. Výzkumná zpráva. Geografický ústav AV ČR, Praha, 160 s.
- KOSTELECKÝ, T. (1993): Volby očima geografa. In: Sýkora, L. (ed.) *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, s. 167-186.
- KÜHN, K., PAVLÍK, Z. (1981): Selected features of internal migration in Czechoslovakia, 1950 – 1978. *AUC – Geographia*, XVI, 2, UK, Praha, s. 3-24.
- SIKOROVÁ, M. (1999): Dosídlování pohraničí a jeho důsledky v migračních vztazích 60. až 80. let. Diplomová práce. Katedra geografie, Přírodovědecká fakulta MU, Brno.
- SMITH, A. D. (1991): National identity. Penguin, London, 226 s.
- TAYLOR, P. J. (1993): Political geography: World-economy, nation-state and locality. 3rd ed. Longman, Harlow, 360 s.
- TAYLOR, P. J., JOHNSTON, R. J. (1979): Geography of elections. Penguin, London.

Summary

DOES EXIST A POLITICAL CULTURE OF THE CZECH BORDERLAND?

The word „borderland“ has two meanings in the Czech language: besides a mere zone lining a (state) border it refers to territories, settled since the Middle Ages by German-speaking population, and located mostly (but not exclusively) in border highlands. Following the expulsion of Germans in 1945-46 the Czech borderland became a target region of large-scale immigration („re-settlement“) from the Czech „inland“ (the rest of the Czech Lands) and from abroad. The social and demographic structure of the immigrants to the borderland was not fully representative of the structure of the Czech population: an offer of land, properties, jobs and accommodation in borderland attracted younger people and people with feeble social, psychological and economic links to their places of residence.

Re-settlement involved a process of formation of social relations among people coming from different social and geographical environments. New meanings, symbols and traditions, distinct from those in the traditionally settled inland, were slowly being formed in the borderland, thus creating a specific social/cultural environment of the region. The process was strongly influenced by installation of the totalitarian regime, which could penetrate easily into communities not self-protected by old traditions or common sense.

The article questions whether the sharp differences in the „migration history“ between the borderland and the inland in the 1940's have still consequences (after decades of equalisation policy of the regime) in the present values, attitudes and opinions of population, as they are expressed in the voting behaviour. Variables describing voting behaviour were selected from the 1992, 1996 and 1998 parliamentary election results: turnout and share of votes for major political parties (parties that received more than 3 % of the total votes in each election) – see Tab. 2 – 4. The districts were classified into groups according to the degree of post-war population exchange (Tab. 1) and simple ANOVA procedures were used to test the hypothesis that the group averages are significantly different.

A low electoral turnout is a characteristic feature of the political culture of the borderland in the 1990's. It is considered as an expression of a lower interest of population in politics and/or a lower degree of identification with the basic principles of the political system. The political parties as ČSSD (Social Democrats), SPR – RSC (extreme right), and

DŽJ (Pensioners for Social Securities, left wing) constantly found a significantly higher support in the re-settled borderland, while the KDU – ČSL (Christian Democrats) received significantly less votes in the borderland than in the inland. Most of the other parties also found a different support on both sides of the pre-war ethnic boundary, but the differences are below the level of statistical reliability due to a high variability within groups, so other factors than post-war re-settlement could have to be recalled to explain that variability.

A similar analysis of voting behaviour of population of the 114 middle-sized towns in 1998 has confirmed the above results on a hierarchically lower level (Tab. 5). Furthermore, out of the three factors evaluating the location of the towns, it was the location with respect to the pre-war ethnic boundary, which was a significant source of variability for the highest number of electoral variables (6 out of 8). Of course, the spatial variability of electoral results could be in part explained by variables describing the population structure. But even after the effect of spatial differences in population structure has been subtracted (in part at least) by incorporation of „structural variables“ as covariates into the ANOVA models, the voting behaviour of the population in the borderland still remains significantly different from that in the inland. The turnout and electoral support of the KDU – ČSL is lower in borderland towns, and the support of the ČSSD and SPR – RSČ is significantly higher in those towns when compared to average values for towns located in the continually settled inland.

While there surely do not exist strongly opposing regional political cultures in the relatively homogeneous Czech Lands – (at least after the recess of support to Moravian regional parties), the above results describe distinct features of the political culture of the borderland, and point to the long-term consequences of the re-settlement.

(Pracoviště autora: katedra geografie, Přírodovědecká fakulta MU Brno, Kotlářská 2, 611 37 Brno.)

Do redakce došlo 21. 1. 2000